

TOHÂRİSTAN'IN ADI, COĞRAFYASI VE GENEL SINIRLARI NAME, GEOGRAPHY AND GENERAL BORDERS OF TOKHARISTAN

AHMET YILMAZ

Arş. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
Res. Assist. Dr., İbrahim Çeçen University, Faculty of Letters, Department of History.

ahmetyilmaz025@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3825-2660>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-62, Mayıs-May 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 10.02.2018

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 03.05.2018

Sayfa-*Pages* : 337-344

 : <http://dx.doi.org/10.14929/Turkiyat3889>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

TOHÂRİSTAN'IN ADI, COĞRAFYASI VE GENEL SINIRLARI
NAME, GEOGRAPHY AND GENERAL BORDERS OF TOKHARISTAN

AHMET YILMAZ

Öz

Kadim bir ülke olan Tohâristan, tarihin ilk dönemlerinden itibaren göçebe kavimlerin etkisi altında olan bir yerdir. Öyleki Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde güçlü olmak isteyen devletler arasında rekabetin ana merkezi hâline gelmiş ve sürekli olarak bu devletler arasında el değiştirmiştir. Bütün bu mücadeleler ve hareketli bozkır kavimleri bölgenin net sınırlarını belirlemeyi zorlaştırmıştır. Bu bağlamda Tohâristan hakkında çalışma yapmış olan araştırmacıların eserlerini incelediğimiz zaman, bölgenin genel özelliklerinden ziyade sadece Bactria Grek krallığı, ilk dönemler veya Tohârlar'ın kökeni ile sınırlı bir Tohâristan araştırması görmekteyiz. Bu kadim coğrafya hakkında yapılan çalışmalar, genellikle farklı konu başlıkları içerisinde sınırlı bilgiler vermektedir. Temel amacımız, Türk tarihi için önemli bir bölge olan Tohâristan'ın kelime anlamını, bölgenin coğrafi özelliklerini ve genel sınırlarını değerlendirmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Tohâristan, Türk Tarihi, Sınırlar

Abstract

Tokharistan as an ancient country was a region that had been under the influence of nomadic tribes since the beginning of history. Hence, it was the main center of competition between the states that want to be strong in the Khorasan and the Maveranin region. The region was perpetually changed hand among these states. All these conflicts and the active steppe tribes made it difficult to identify certain boundaries of the region. In this context, when we examine the works of researchers who have studied Tokharistan, we see generally a Tokharistan study limited with the Bactria Greek kingdom, the early periods of region or the root of the Tocharian people rather than a study dealing general features of the region. The studies about is this ancient geography, provides limited information in different topics. Main goal of this study is to examine word meaning of Tokharistan, its geographical features and general boundaries where have an important role in Turkish history.

Key Words: Geography, Tokharistan, Turkish History, Boundaries.

Giriş

Tohâristan coğrafyası, tarihi süreç içerisinde farklı boyların, kavimlerin ve milletlerin ilgisini çekmiştir. Bunun en önemli sebebi Tohâristan'ın iklimi ve coğrafyasıdır. Tohâristan kaynaklarda iklimi güzel ve yaşamaya elverişli bir yer olarak geçmektedir. Chavannes, bölgenin ikliminin daima sıcak ve güzel olduğunu vurgular.¹ Anonim Hudûd al-‘Âlem; Tohâristan'ı dağlık ve güzel bir yer diye tanımlar.² Hsüan

¹ Edouard Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, (Çev.: Mustafa Koç), Selenge Yay., İstanbul, 2013, 215.

² *Hudûd al-‘Âlem 'The Regions Of The World'*, (Çev. : V. Minorsky), Printed At The University Press Oxford, Fothe Trustees Of The 'E. J. W. Gibb Memorial, Oxford 1937, 108, (Ing. Trc. V. Minorsky), 108.

Tsang, bölgenin ikliminin her mevsim güzel ve sıcak olduğundan bahseder.³ On Yuan Chwang; iklimin çok sıcak, kış mevsiminin sonunda ve ilkbaharın başında burada sürekli yağmur yağdığını ve Tohâristan'da sıcaklığın nadiren sıfır derecenin altına düştüğünü zikretmektedir.⁴ Kaynakların çoğunda bu coğrafyadan ve bölge şehirlerinden, toprakları bereketli, iklimi güzel ve mamur bir yer diye söz edilir.⁵ İşte bütün bu faktörler ve Ceyhun Nehri ile sulanan çok geniş meralara sahip olması; Tohâristan'ı, geçimlerini hayvancılıkla idame ettiren kâbilelerin gözünde ilgi odağı hâline getirmiştir. Öte yandan Himalaya Dağları'nın batı tarafındaki uzantısı olan tepeler ve Hindikuş Dağları bu mntıkayı çevreleyerek emniyetli bir hâle getirmiştir. Tohâristan coğrafyasının bahsettiğimiz bu hususiyetleri sayesinde burada kurulan medeniyetler, devletler oldukça uzun ömürlü olmuştur.⁶ Tohâristan, bulunduğu konum itibari ile bölge için stratejik bir önem teşkil etmektedir. Bölge, tarihî ticaret yollarının merkezindedir ve aynı zamanda bu yolların geçiş güzergâhı üzerinde bulunmaktadır.⁷ Bu faktörler sayesinde Tohâristan, ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı meşhur bir yöredir. Özellikle pamuk tarımı ve ticareti sayesinde bölgenin şöhreti artmıştır.⁸ Bunların dışında Tohâristan bölgesinde hayvancılık da gelişmiştir. Meşhur atlar, keçiler, koyunlar, yörede yapılan kıymetli çömlekler bu coğrafyanın cazibesini ve ekonomik refahını artırmıştır.⁹ Ayrıca verimli toprakların bulunması sonucunda Tohâristan'da çok çeşitli tahıllar ve meyveler üretilir.¹⁰

Tohâristan'ın Adı

Tarihi çok eski çağlara kadar uzanan Tohâristan, eski bir ülke İslamiyet'in ilk yüzyıllarında Büyük Horasan'da yer alan kadim bir vilayetin ismidir. Tohâristan adını, Greko-Bakterian İmparatorluğu'nu da yıkan boylar arasında sayılan Tohârilerden

³ *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, (nşr.: Samuel Beal), Trübner's Oriental Series, Londra 1884, Vol I, 37.

⁴ Thomas Vatlers, *On Yuan Chwang's Travels in India 629-645.A.D.*, Oriental Transl. Fund, N.S., XIV, London 1904, 102.

⁵ Muhammed b. Ahmed el- Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Taksim)*, (Çev.: D. Ahsen Batur), Selenge Yay., Ankara 2015, 312-313; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2014, 339-340; İstahrî, *Mesâlikü'l-Memalik (Ülkelerin Yolları)*, (Çev.: Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2015, 237-238- 239.

⁶ Hüseyin Salman, "Tohâristan", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXI, 214.

⁷ Kârid-ı Âm'ın yakının da Bistam b. Sevre b. Amir'in, sahibi olduğu bölgeler vardır. Ebi'l-Abbas Abdullah b. Tahir'e Horasan ve ona bağlı olan yerlerin H. 211 ve H. 212 senelerinin haraçlarını toplama görevi verildi. Bu bölgeler için de Tohâristan da bulunmaktadır. Bu haraç miktarlarından, Tohâristan coğrafyasının ticari zenginliği ve bölgedeki ekonomik canlılığı bölge şehirlerinin, haraç miktarlarında net bir şekilde görülmektedir. Bkz. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler* Kitabı, (Çev. : Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008, 36-42.

⁸ Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev.: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, 574.

⁹ LE Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge at the University Press, Cambiridge, 1905, 426; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, (Çev. : Ekber N. Necef/ Ahmet Annaberdiev), Selenge Yay., İstanbul 2015, 135; Agacanov, *Oğuzlar*, 135; Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, 212; Recep Uslu, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, 160.

¹⁰ Minorsky, *Hudûd al-'Aleam 'The Regions Of The World'*, 108.

(Tohârlar) almıştır. ¹¹ Tohârlar; Hint-Avrupa dil grubuna bağlı bir dille konuşmaktaydılar ki bu dil Tohârcadır. ¹² Tohâristan ismi Grek kaynaklarında “*Toxaroi*”, Çin kaynaklarında “*T'u-huo-lo* veya *Ta-hsia*” şeklinde geçmektedir. Latince de “*Tochari*”, Ermenice “*T'uxari-k*”, Sanskritçe “*Tukhara*, *Tuşhara*” Orta Farsça “*Tugristin*”, Süryanice “*Thurstin*”, Türkçe “*Tuhri*, *Tugri*, *Tukri*, *Tokar*, *Töker*, *Döker*”, İslam kaynaklarında طخارستان *Tohâristan*” şeklinde zikredilmektedir. ¹³ Bazı kaynaklar da ise bölge burada yaşayan Karluk Türkleri ve “Karluk Yabgusu” الجبغوية الطخارى veya الجبغوية الخرخى üzerinden (Karluk Yabgusu veya Tohâristan Yabgusu) diye ifade edilir. Tohâristan'a kimi zamanda Tu-ho-lo denilmiştir. Yüan-Wei hanedanı dönemin de Tu-ho-lo denirdi. Ts'ung dağlarının batı kısmında ve (Wu-hu, Oxus) Ceyhun-Seyhun Nehri'nin güneyinde kalan tarihi bir bölgedir. Burası eski Ta-hia krallığının topraklarıdır. Halkının Eftalitler ile karışık şekilde yaşadığı ve yerleşik hayat tarzına sahip olduğu ifade edilmektedir. ¹⁴

Tohâristan Bölgesinin Genel Sınırları

Tohâristan'ın coğrafi konumuna gelince, bazı kaynaklarda bölge, Ceyhun Nehri'nin yukarı mecrasının sağ ve sol kısmında bulunan ve Belh'e kadar yayılan bütün dağlık mıntıkaları da içine alan çok geniş bir yer olarak zikredilmektedir. ¹⁵ Fakat aslında Miladi VII ve VIII. asırlarda, bölgenin Araplar tarafından istilası döneminde Tohâristan'ın sınırları Arap coğrafyacılar tarafından genel anlamda Amuderya'nın güneyi ve Belh'in doğu tarafları olarak kabul edilmektedir. ¹⁶ Bölgenin sınırlarını daha ayrıntılı açıklayacak olursak İslamiyet'in ilk dönemlerinde Tohâristan bölgesi genel anlamda; Belh'in doğusunda ve Bedeşan'ın ¹⁷

¹¹ Uighur M. Rohi, “The Original Home Of The Tokharians”, Buddha Prakash (Ed.), *Praci-Jyoti Digest Of Indological Studies*, (ss.103-105), Institute Of Indic Studies Kurukshetra University Press, Kurukshetra 1996, 103; W. Barthold, “Tohâristan”, *IA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, 12/1, 394-395; W. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1990, 69; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, 38.

¹² Ali Kerim Hemdâni, “Tohâristân”, *Dânişnâme-yi Bozorg-i İslâm*, XIV, Şomâre-yi Makâle 5813, Kitâbhâne-yi Medrese-yi Fekâhat (lib. eShiar. ir), 1.

¹³ *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, 37; Vatlers, *On Yuan Chwang's Travels in India 629-645.A.D.*, 102-103; Enver Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara,1973, 61; C. E. Bosworth, “Tukharistan”, *The Encopedia of İslam New Edition*, Koninklijke Brill, Netherlands 2000, X, 601.

¹⁴ Chavannes, *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*, 210; Minorsky, *Hudûd al-'Alemler The Regions Of The World*, 109; Shams Ad-Dins Kamal Ad-Din, *The Historical Geography Of Southern Soghd And Tokharistan In Arabic Textual Sources Of 9th. Beginning Of 13th Centuries*, Uzbek Academy of Sciences Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni, Taşkent 1996, 260; Emel Esin, “Tohâristan Yabgu'ları, Türk-Şahi'ler, Şul'(Çöl) Türkleri Devletleri”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, *Tarihte Türk Devletleri I*, (205-223), Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1987, 205; Salman, “Tohâristan”, 214.

¹⁵ W. Barthold, “Tohâristan”, 394-395; Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakânları*, Yedikubbe Yay., Konya 2004, 74-75.

¹⁶ W. Bartold, *Tezkire-yi Coğrafyâ-yi Târihi-yi İrân*, (Trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1358 hş., 64.

¹⁷ Bedeşân'ı Tohâristan'a dâhil edip buranın Tohâristan'ın önemli şehirlerinden bir tanesi olduğunu zikretmektedir. Bkz. Zekeriya b. Muhammed Kazvîni, *Âsar-ı el-Bilâd ve Ahbâr-i el- Ebâd*, (Trc. Mürzâ

batısında Ceyhun (Amuderya) Nehri'nin güneyinde ve Hindukuş Dağları'nın kuzeyinde bulunmaktadır.¹⁸ Tohâristan, Ceyhun Nehri'nden, Demir kapıya ve Hindukuş geçitlerine, hatta Sind'e kadar uzanan, nehrin iki yakasındaki topraklarında içine alan geniş bir coğrafi bölgenin adı olmuştur.¹⁹ Fakat burası Ceyhun Nehri'nin Sind'e kadar uzanan bütün eyaletlerini de içine aldığı için adeta sınırları bir devlet kadar genişti. Asıl Tohâristan'a birinci yahut Aşağı Tohâristan denilirdi. Ceyhun Nehri'nin yukarı mecrasında olan dağlık vilayetlere ise Yukarı Tohâristan denilmekte idi.²⁰ Bölge hakkındaki en eski bilgiler seyyahların bilgileridir. İlk bilgi, "Tohâristan" adı geçmeksizin M.Ö.138'de Fergana'ya seyahat etmiş olan Zhang Qian (Chang Ch'ien)'e aittir. İkinci seyyah, Hsüan Tsang'dır. Çin kaynaklarında ilk olarak Tu-ho-lu yani Tohâristan olarak Hsüan Tsang tarafından kullanılmıştır.²¹ Barthold'a göre, Hsüan Tsang'da Çincesi Po-t'o-tcoang-na yazılıp, Pat-tok-ts'ong-na olarak seslendirilen, Tangşu (Tang tarihi)'da Pa-t'o-şan olarak geçen kelime, Tu-ho-lo olarak transkript edilen "Tohâristan" dır.²²

Tohâristan'ın sınırları hakkında, *Hsüan Tsang Seyahatnamesi* de önemli bilgiler içermektedir. Eserin Orta Asya bölgesine yer veren birinci ve on ikinci bölümünde Tohâristan şehirleri ve coğrafyası ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Burada geçen bilgilere göre Tohâristan, kuzeyden güneye doğru 1'000 Li/ley (yaklaşık olarak 500 km) doğudan batıya doğru ise 3'000 Li/leylik (yaklaşık olarak 1'500 km) bir yüzölçümüne sahiptir. Doğusu Ts'ung Dağı'na dayanır. Batısı ise Po-la-ssu (Sâsâni) Devleti sınırlarına kadar uzanır. Güneyi Büyük Hsüeh-shan'a dayanır, kuzeyi ise T'ieh-men (Demir Kapı) Geçidi'ne dayanır. Fu-ch'u (Amuderya) Nehri ise Tohâristan'ın merkezi kısmından geçerek batı yönünde akmaktadır.²³ Hsüan Tsang seyahatnamesinde Tohâristan yirmi dokuz idari birime bölünmüştür. Eserin birinci bölümünde Tacikistan'ın batısı ve Afganistan'ın kuzeydoğusu yani Amuderya'nın iki

Cihângîr-i Kâçâr) Tahran 1373 hş., 366; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara 2001, 34.

¹⁸ Bartold, *Tezkire-yi Coğrafiyâ-yi Târihi-yi İrân*, 64 aynı müellif; "Tohâristan", 394-395; İstahri, Ebû İshâk İbrâhim, *Mesâlik ve Memâlik*, Neşr. İreç Afşâr, İntişârat-ı İmî ve Ferhengî, Tahran 1368 hş., 216-217; Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, 426-427; Bosworth, "Tukharistan", 600, 601; Salman, "Tohâristân", 214.

¹⁹Emel Esin, *Tabari's Report on the Warfare with the Türgis and the Testimony of Eighth Century Central Asian Art*, CAJ, XVII, nu, 2-4, 1973, 131.

²⁰ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 41; Salman, "Tohâristan", 214; Bosworth, "Tukharistan", 600- 601, 602; Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, 426-427; Barthold, "Tohâristan", *İ.A.*, 394-395; Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakânları*, 75.

²¹ Édouard Chavannes, *Documents sur les Tou-Kue (Turcs) Occidentaux*, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1903, 105; Beal, *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, 37; Zahide Ay, *Nasır-ı Hüsrev ve Sonrasında Bedeşşan İsmailileri (10-15. Yüzyıllar)*, İstanbul 2013, 2.

²² Beal, *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, 37-38; W. Barthold, "Badakhshan", *EI2*, Netherlands 2000, I, 851-852; Mehmet Saray "Bedaşşan", *DİA*, İstanbul 1992, V, 291-292.

²³ Beal, *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, 37; Erkin Ekrem, *Hsüan-tsnag Seyahatnamesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 138-139; Mustafa Koç, "Gök-Türkler Devri", Kürşat Yıldırım (Yay. Haz), *Çin Kaynaklarına Göre Türkistan Şehirleri*, (ss.137-188), Ötügen Yay., İstanbul 2013, 176; Konukçu, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, 61.

kıyısında bulunan on altı yerleşim birimini zikretmiştir. Amuderya'nın kuzey sınırında bulunan Tirmiz, Çağanian, Karun, Şuman, Kuvayana, Kottal, Kuttalan ve Kumici ile Amuderya'nın güney kıyısında bulunan Bağlan, Rûi-Samanğan, Kulm, Belh, Zumathan, Cûzgân, Talakan ve Gaz şehirlerine yer vermiştir.²⁴ Tohâristan coğrafyası Hsüan Tsang Seyahatnamesi'nde Aşağı ve Yukarı Tohâristan diye anlatılmaktadır. Hsüan Tsang Belh'in doğusu ile Amuderya'nın güneyini kapsayan bölgeyi Yukarı Tohâristan; buranın doğusunda kalan coğrafyayı da Aşağı Tohâristan diye adlandırmaktadır.²⁵ Hsüan Tsang'ın bu şekilde Tohâristan'ı ikiye ayırmasının İslam kaynaklarındaki aşağı ve yukarı Tohâristan ayrımı ile ilişkisi olup olmadığı net bir şekilde bilinmemektedir. Fakat İslami dönem tarih ve coğrafya kaynaklarında Tohâristan'ı aşağı ve yukarı olarak iki kısımda anlatmıştır. Her birinin yeri de açıkça belirtilmiştir.²⁶ Dolayısıyla Tohâristan'ın iki ayrı bölge şeklinde anlatılmasının nedeninin ise Hsüan-tsnag Seyahatnamesi olma ihtimali yüksektir. İbn Hurdazbih'e göre, Yukarı Tohâristan'ın Doğu'su Belh'i, Güneyi ise Ceyhun'u kapsamaktadır.²⁷ Tohâristan hakkında hem Müslüman coğrafyacıların eserlerinde hemde farklı kaynaktan sıkça bahsedilmektedir. Ancak bütün bu kaynaklar arasında ülke sınırları konusunda fikir birliği sağlanamamıştır.²⁸ Bunun temel sebebi, Tohârlar'ın kökeni ve kimlikleri ile

²⁴ Chavannes, *Documents sur les Tou-Kue (Turcs) Occidentaux*, 107, 108; Ekrem, *Hsüan-tsnag Seyahatnamesi*, 138-139.

²⁵ Beal, *Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, 37-38; Ekrem, *Hsüan-tsnag Seyahatnamesi*, 138-139; Barthold, "Tohâristan", 394-395; Mehmet Tezcan, *Kuşanlar Tarihi (Yüeh-chih'lardan Kuşanlara)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, 33.

²⁶ Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, 426-427.

²⁷ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, 36-40.

²⁸ Ortaçağ İslam kaynaklarında Tohâristan anlayışı ve ihtiva ettiği yerler hakkında ve farklı kaynaklardaki farklı görüşler için bkz. Bartold 1, 1963, 116-118; Strange, 1966, 426-428; Staviskiy 1977, 34-35; Uighur, *The Original Home of the Tukharians*, Karachi, 6-9, (kıs. Uighur 1965). Bartold'a göre "Tocharların ülkesi" anlamındaki Tohâristan, Belh ile Bedeşşan arasında bulunuyordu ve Amuderya'nın her iki kıyısındaki Belh'e bağlı bütün bölgeleri ihtiva edecek, şekilde çok geniş bir anlamda kullanılıyordu. Yukarı ve Aşağı Tohâristan şeklinde ikiye ayrılan Tohâristan kısımlarını Strange şu şekilde tespit ediyor: Belh'in doğusunda ve Oxus boyundaki bölgeler Yukarı Tohâristan; Bedeşşan sınırları üzerinde ve epey güney doğuda bulunan bölgeler ise Aşağı Tohâristan'ı teşkil ediyordu. (Strange 1966, 427). Fakat bu ifadede bir yanlışlık ve çelişkiler olduğu muhakkaktır. Nitekim Barthold şöyle diyor: "Tohâristan asıl anlamı olarak "İlk" veya "Aşağı" diye isimlendiriliyordu; Amuderya'nın yukarı akıntısı boyundaki dağlık bölgeler, Yukarı Tohâristan terkibine giriyordu." (Barthold I, 1963, 118. dn. 3), Bizce Barthold'un görüşü daha doğrudur; Minorsky de, ilim adamları arasında "Tohâristan anlayışı konusundaki farklı görüşlere dikkati çekerek İslâm müelliflerinin, Aşağı(batı) Tohâristan ve Yukarı (doğu),Tohâristan arasında genellikle ayırım yaptıklarını; Yâkût b. Abdullah el-Hamevi'nin, Aşağı Tohâristan'ı Yukarı Tohâristan'ın doğusuna yerleştirmede açıkça yanlış olduğunu kaydediyor. Ancak Minorsky, Oxus kuzeyinde uzanan bazı bölgelerin de Tohâristan'a katılması ile ilgili olarak şu farklı görüşü ortaya koyuyor: "Fakat genellikle sadece, Belh'in doğusundaki ve Oxus'un güneyindeki bölge Tohâristan olarak anlaşılır." Hudûd al-Âlam, 1970, 337.) Yakut'un eserindeki bu yanlış anlayış ve Aşağı ve Yukarı Tohâristan hakkında bkz. Marquart 1901, 229. El Biruni, Tohâristân'ın başkenti olarak Velvâlic/Vervâlic/ Vervâliz ismini veriyor: X. yüzyıl eseri Hudûd al-Âlem de Velvâlic, Tohâristan'ın başkenti/kasabası ve gelişmiş bir şehri olup, çok sayıda özellikleri ve akarsuları, hoş sohbetli halkı olan bir yer olarak tasvir ediliyor. Hudûd al-Âlem 1970, 109, dn. 73. İslâm kaynaklarında Vervâlîz, Velvâlic, El-Vâlice, Tabakât-ı Nâşîrî'de ise Velh/Veic şeklinde geçen bu isimlerin ayniyeti ve iştikakı hakkında bk. Marquart 1901, 84 vd.; Markwart 1938, 44-45. İslâm kaynaklarına göre Hulm'dan iki günlük mesafedeki bu yer, Markwart

ilgilenenlerin Tohâristan coğrafyasına fazla ilgi göstermemesinden kaynaklanmaktadır. Tohâristan Orta Asya ile uzaktan veya yakından ilgilenen hemen herkesin ilgisini çekmiştir.²⁹ Bölge Orta Asya tarihi ile ilgilenen ünlü doğu bilimciler; C. E. Bosworth, V. Barthold, V. Tomashchec, Le Strange, V. Minorsky, W. Marwart tarafından sınırlı olarak ele alınmış dolayısıyla teferruatlı bilgi verilmemiştir. Bu da bölge ile ilgili bilgi eksikliğine bilgilerin farklı ve yanlış bir şekilde verilmesine neden olmuştur. Tohâristan toprakları günümüzde Afganistan'ın Kuzey'ini, Türkmenistan'ın doğusunu, Tacikistan ve Özbekistan'ın da güneyini kapsamaktadır. Tohâristan adı bugün Afganistan'ın kuzeyinde Tohâr ismiyle zikredilen ve merkezi Talukan (Talekan) olan bir şehir olarak hâlen daha varlığını sürdürmektedir. Tohâr şehrinin büyük bir bölümü tarihi Tohâristan topraklarından oluşmaktadır. Şimdiki Tohâr vilayeti yaklaşık olarak 12.333 km²'lik bir alanı kaplamaktadır ve 2012 yılındaki nüfus sayımına göre nüfusu 933.700 kişidir. Doğu ve güneydoğudan Bedehşan vilayeti, batıdan Kundûz vilayeti, güneyden Kapisa ve kuzeyden de Tacikistan ile çevrilidir.³⁰

Sonuç

Tohâristan, özellikle Orta Asya tarihi hakkında araştırma yapan bilim adamları tarafından sınırlı olarak ele alınmış dolayısıyla teferruatlı bilgi verilmemiştir. Fakat tarihin erken dönemlerinden itibaren ticari ve ekonomik yönden zengin bir coğrafya olan Tohâristan, Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde söz sahibi olmak isteyen bütün güçlerin ilgisini çekmiştir. Çünkü buraya hâkim olmak ipek yolu ticaretinin kontrolü sağlamaktı ve ekonomik olarak güçlü olmak demektir. Tohâristan, İpek yolunun ana kollarından birinin üzerinde yer almaktadır. Bunun yanında bölge komşu olduğu vilayetler ile de güçlü bir ulaşım ağına ve ticari ilişkilere sahiptir. Bölge Türk tarihinin önemli geçiş güzergâhlarından biri ve kilit noktasını oluşturmaktadır. Bütün bu özellikler bu coğrafyayı ekstra kıymetli hale getirmektedir. Ancak, Türk ve Orta Asya tarihi için önemli bir coğrafya olan Tohâristan hakkında ciddi bilgi eksiklikleri vardır. Biz kısmen de olsa bu eksiklikleri gidermeye çalıştık ve bu çalışmamızda Tohâristan ile ilgili kaynaklarda satır aralarına sıkışmış olan ancak ortaya çıktıkça aslında çok önemli olduğunu kavradığımız bilgileri aktardık.

tarafından Kunduz ile aynıleştiriyor. (Marquart 1901, 237 ve Markwart 1938, 44:“Vervâlîz, bugünkü Kunduz yakınında aranmalıdır”. “Velvâlic Tohârîstân'ın başkentidir; bu, eski devirlerin el-Hayâtile Krallığı (Heftalit) idi/bkz. Markvart 1938, 45 ve dn. 3. Strange de bu isimde hiçbir şehir mevcut olmadığını Yakut'un da fazla teferruat veremediğini zikrederek en yakın yerin Kunduz olduğunu belirtiyor. (Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, 428) Minorsky de, Velvâlic'in Kunduz'a tekâbüle ettiği görüşündedir, Bkz. Minorsky, *Hudûd al-'Alemler*, 1970, 340. dn.73; Tezcan, *Kuşanlar Tarihi (Yüeh-chih'lardan Kuşanlara)*, 32-33; Josef Marguart, *Eranşahr*, (Trc. Meryem Mir Ahmedi) İntişârât-i İttîlâât, Tahran 1373 hş., 168; Ebûl Fidâ, *Takvîmu'l Buldân*, (Trc. Abdulmuhammed Âyetî) Tahran 1349 hş., 545, Krş. Türkçe Trc. Ebûl Fidâ, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvîmu'l Buldân)*, Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2017, 365-366.

²⁹ Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, TTK Yay., Ankara 2015, I, 135.

³⁰ Hemdâni, “Tohârîstân”, 3; <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahar>, (14.09.2017/11:45).

Kaynaklar

- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, (2015), (Çev.:Ekber N. Necef/ Ahmet Annaberdiiev), Selenge Yay., İstanbul 2015.
- Ay, Zahide, *Nasır-ı Hüsrev ve Sonrasında Bedehşan İsmailileri (10.-15. Yüzyıllar)*, İstanbul 2013.
- Barthold, W, “Badakhshan”, *The Encopedia of İslam New Edition*, Konınlıkjke Brill, Netherlands 2000, I, 851-852.
- Barthold, W, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (1990), (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1990.
- Barthold, W, *Tezkire-yi Coğrâfâyî-yi Târihî-yi İrân*, (Trc. Hamza Serdâdver), Tahran 1358 hş.
- Bosworth, C. E, “Tukharistan”, *The Encopedia of İslam New Edition*, Konınlıkjke Brill, Netherlands 2000, X, 601.
- Chavannes, Edouard, Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri, (Çev.: Mustafa Koç), Selenge Yay., İstanbul, 2013.
- Chavannes, Édouard, *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) Occidentaux*, Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien Maisonneuve, Paris 1903.
- Ebü Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (2004), (A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004.
- Ebü Fidâ, *Ebü'l-Fida Coğrafyası (Takvîmu'l Buldân)*, Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2017.
- Ebü Fidâ, *Takvîmu'l Buldân*, (Trc. Abdulmuhammed Âyetî) Tahrân 1349 hş.
- Ekrem, Erkin, *Hsüan-tnag Seyahatnamesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Esin, Emel, “Tohâristan Yabgu'ları, Türk-Şahi'ler, Şul'(Çöl) Türkleri Devletleri”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü, *Tarihte Türk Devletleri I*, (205-223), Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara 1987.
- Esin, Emel, *Tabari's Report on the Warfare with the Türgis and the Testimony of Eighth Century Central Asian Art*, CAJ, XVII, nu, 2-4, 1973.
- Hemdâni, Ali Kerim, “Tohâristân”, *Dânişnâme-yi Bozorg-i İslâm*, XIV, Şomâre-yi Makâle 5813, Kitâbhâne-yi Medrese-yi Fekâhat (lib. eShiar. ir)
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahar>,(14.09.2017/11:45)
- Hudûd al-'Âlem 'The Regions Of The World'*, (Çev.: V. Minorsky), Printed At The University Press Oxford, Fothe Trustees Of The 'E. J. W. Gibb Memorial, Oxford 1937.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev.: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yay., İstanbul 2014.
- İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. : Murat Ağarı), Kitabevi, İstanbul 2008.
- İstahrî, Ebü İshâk İbrâhim, *Mesâlik ve Memâlik*, Neşr. İreç Afşâr, İntişârat-i İmî ve Ferhengî, Tahrân 1368 hş.
- İstahri, *Mesâlikü'l-Memalik (Ülkelerin Yolları)*, (Çev.; Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2015.
- Kamal Ad-Din, Shams Ad-Dins, *The Historical Geography Of Southern Soghd And Tokharistan In Arabic Textual Sources Of 9th. Beginning Of 13th Centuries*,

- Uzbek Academy of Sciences Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni, Taşkent 1996.
- Kitapcı, Zekeriya, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakânları*, Yedikubbe Yay., Konya 2004.
- Konukçu, Enver, *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Ankara, 1973.
- Köprülü, F., “Ribât”, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942, 267-278.
- Marguart, Josef, *Eranşahr*, (Trc. Meryem Mir Ahmedî) İntişârât-i İttılâât, Tahran 1373 hş.
- Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesi, *İslam Coğrafyası (Ahsenü't-Taksim)*, (Çev.: D. Ahsen Batur), Selenge Yay., Ankara 2015.
- Ögel, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, II*, TTK Yay., Ankara 2015.
- Rohi, Uighur .M, “The Original Home Of The Tokharians”, Buddha Prakash (Ed.), *Praci-Jyoti Digest Of Indological Studies*, (ss.103-105), Institute Of Indic Studies Kurukshetra University Press, Kurukshetra 1996.
- Salman, Hüseyin, “Tohâristan”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1986, 12/1, 394-395.
- Saray, Mehmet, “Bedahşan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, 291-292.
- Si-yu-ki Buddhist Record Of The Western World Hsüan Tsang (A.D.629)*, (nşr.: Samuel Beal), Trübner's Oriental Series, Londra 1884.
- Strange, Le, *The Land of The Eastern Caliphate*, Cambridge at the University Press, Cambiridge, 1905.
- Şeşen, Ramazan, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara 2001.
- Tezcan, Mehmet, *Kuşanlar Tarihi (Yüeh-chih'lardan Kuşanlara)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- Togan, Ahmet Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981.
- Uslu, Recep, *Hicrî I-II. Yüzyullarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.
- Vatlers, Thomas, *On Yuan Chwang's Travels in India 629-645. A.D.*, Oriental Transl. Fund, N.S., XIV, London 1904.
- Yıldırım, Kürşat, *Çin Kaynaklarına Göre Türkistan Şehirleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2013.
- Zekeriya b. Muhammed Kazvîni, *Âsar-ı el-Bilâd ve Ahbâr-i el- Ebâd*, (Trc. Mîrzâ Cihângîr-i Kâçâr) Tahrân 1373 hş.